

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Gâlibe İtibar İlkesi İle Zorluğun Defi İlkesinin Kesişmesi ve Fer'î Yansımaları (İbadetler Örneği)

*The Interaction of The Principle of The Al-Ghâlib Is Taken Into Account and The Principle of The
Hardship Removed and The Reflections on Judgment in The Hanefî Fiqh Thought (Example of
Worship)*

Abdurrahman BULUT

ORCID: 0000-0003-4631-7911 | E-Posta: abulut_89@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst Prof., İzmir Katip Celebi University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Kocaeli, Türkiye

ROR ID: 024nx4843

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atf: Bulut, Abdurrahman. "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Gâlibe İtibar İlkesi İle Zorluğun Defi İlkesinin Kesişmesi ve Fer'î Yansımaları (İbadetler Örneği)". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Aralık 2024), 265-287.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1508019>

Date of Submission (Geliş Tarihi)	01.07.2024
Date of Acceptance (Kabul Tarihi)	18.08.2024
Date of Publication (Yayın Tarihi)	15.12.2024
Article Type (Makale Türü)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (Etik Beyan)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (Finansman)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Öz

“Gâlibe itibar edilir / Hüküm gâlibe göre belirlenir.” ilkesi Hanefî fıkıh doktrinindeki önemli küllî kâidelerden biridir. Fıkıh metinlerinde yer alan nadire itibar edilmeyeceğini belirten ilke düzeyindeki ifadeler de aynı muhtevanın farklı boyutuna vurgu yapar. Fıkıhın hemen her alanında karşılaşılabilecek bu ilke ve kurallar “gâlib” ve “nadir” kavramları çerçevesindeki fikhî akıl yürütmenin Hanefî fıkıh düşüncesindeki etkisini ve önemini gösterir. Gâlib kavramı Hanefî fıkıh doktrininde bağlama göre farklı manalarda kullanılmaktadır. Gâlib kavramının bu farklı kullanımlarına dair kuşatıcı bir tasnif yapmak oldukça zordur ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Bununla birlikte bu çalışmada Hanefî fûrû fıkıh literatüründe temsil kabiliyeti görece daha yüksek olan başlıca eserlerin özellikle ibâdet bölümlerinde yapılan yüzeysel bir tarama sonucunda gâlib kavramının daha yaygın kullanıldığı manalara dair dördümlü bir tasnif denemesi yapılmıştır. Bunlar arasında gâlib kavramının “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasındaki kullanımına odaklanılmış ve bu manadaki gâlib kavramının zorluğun defi ilkesi ile irtibatı incelenmiştir. Hanefî fûrû fıkıh metinlerinde “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasını kastetmek üzere daha çok “gâlib” kelimesi tercih edilmekle birlikte “âdet, zâhir, kesret, tekrar ve mutad” gibi kelimeler ve türevleri de kullanılmaktadır. Yapılan okumalarda bu durum dikkate alınmıştır. “Bir olayın seyrek meydana gelmesi” manasını ifade eden “nadir” kelimesinin ilgili pasajların tespitinde anahtar bir rol üstlendiğinin de ayrıca belirtilmesi gerekir. Günümüz fıkıh araştırmalarında, geniş bir anlam yelpazesine sahip ve oldukça etkili bir kavram olan gâlib kavramına tahsis edilmiş çalışmalar nicelik bakımından yeterli düzeyde değildir. Görebildiğimiz kadarıyla gâlib kavramının zorluğun defi ilkesi ile irtibatlı olarak “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasındaki kullanımına tahsis edilmiş bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu sınırlı bir alanda belli ölçüde doldurmayı hedeflemektedir. Şemsiye bir kavram mahiyetinde olan gâlib kavramının alt kümelerine odaklanmış çalışmaların Hanefî fikhî açısından bazı kavramsal ilişki ağlarını belirlemek, ilgili kavramsal örgünün fikhî bilgi ve düşüncenin geliştirilmesindeki etkisini görmek gibi faydaları olacaktır. Bu çalışmada Hanefî fıkıh doktrininde ibadetler alanında ilk bakışta belki mükellefin mazur kabul edilmesinin mümkün görüleceği bazı olaylarda gâlib kavramının mükellef lehine dikkate alınıp alınmayacağına dair tartışmaların harac-adem-i harac, kıyas-istihsan ve ihtiyat-mazeret kavram çiftleri ile irtibatlı bir üst bakış gözetiminde seyrettiği görülmüştür. Hükmü nasla tespit edilmiş olan bazı meselelerde ilgili olayın sıklıkla meydana gelmesinden dolayı insanlara zorluk olmaması için kolaylık hükmünün belirlenmiş olduğu tespitinden ilham alan Hanefî imâmîlerinin, hakkında nas bulunmayan meselelerde de benzer bir fikhî akıl yürütmeyi gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Hanefî fakihlerinin gâlib-harac kavram çifti etrafındaki açıklamaları, Hanefî fikhında benzer mahiyetteki bazı meselelerin bir kısmında mükellefin lehine diğer bir kısmında ise aleyhine hükümler verilmiş olmasının tutarlı bir izahı olduğunu göstermektedir. Buna göre kişinin bir kastı veya kusuru olmaması bakımından mahiyet itibarıyla birbirine benzeyen olaylardaki ilk bakışta çelişkili gibi gözüken farklı hükümler, ilgili olayın sıklıkla meydana gelip gelmemesi ayrımı ile izah edilebilmektedir. Nitekim sıklıkla meydana gelen bir olay karşısında kolaylık hükmü, sıklıkla meydana gelmeyen bir olayda ise ihtiyat hükmü esas alınmıştır. Böylece ilgili meselelerdeki farklı hükümlerin aslında tutarlı bir bütün teşkil ettiği gösterilmiş olmaktadır. Ayrıca makalede görüleceği üzere Hanefî fakihlerinin gâlib-harac ilişkisi ışığındaki yaklaşımı, ilgili meselelerde Hanefî fikhını diğer doktrinlerden ayırıştırıcı bir özelliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî, Gâlib, Harac, Nadir.

Abstract

“The victor is respected / The verdict is determined according to the victor.” this is the one of the principles of the important universal rules in the Hanafī fiqh doctrine. Statements at the principle level stating that the rarities in fiqh texts will not be respected also emphasize the different dimensions of the same content. These principles and rules, which can be encountered in almost every field of fiqh, show the influence and importance of fiqh reasoning within the framework of the concepts of “ghālib” and “nādir” in Hanafī fiqh thought. The concept of ghālib is used in different meanings in Hanafī fiqh doctrine depending on the context. It is very difficult to make a comprehensive classification of these different uses of the concept of ghālib and requires a comprehensive study. However, in this study, as a result of a superficial scanning of the main works that have a relatively higher representation ability in the Hanafī furu’ fiqh literature, especially in the prayer sections, a four-fold classification attempt was made regarding the meanings in which the concept of ghālib is more widely used. Among these, the use of the concept of ghālib in the sense of “the frequent occurrence of an event” was focused on, and the connection of the concept of ghālib in this sense with the principle of defence of difficulty was examined. In Hanafī furu’ fiqh texts, the word “ghālib” is mostly preferred to mean “the frequent occurrence of an event”, but words such as “ādah, zāhir, multitude, repetition and usual” and their derivatives are also used. This situation was taken into account in the readings. It should also be noted that the word “rare”, which means “rare occurrence of an event”, plays a key role in identifying the relevant passages. In today’s fiqh research, studies devoted to the concept of ghālib, which is a very effective concept with a wide range of meanings, are not sufficient in terms of quantity. As far as we can see, there has been no research devoted to the use of the concept of ghālib in the sense of “the frequent occurrence of an event” in connection with the principle of defence of difficulty. This study aims to fill this gap in the literature to a certain extent in a limited area. Studies focusing on such sub-sets of the concept of ghālib, which is an umbrella concept, will have benefits such as determining some conceptual relationship networks in terms of Hanafī fiqh and seeing the effect of the relevant conceptual network on the development of fiqh knowledge and thought. In this study, in the Hanafī jurisprudence doctrine, in the field of worship, the debates on whether the concept of ghālib should be taken into account in favor of the taxpayer in some events that, at first glance, might seem possible to excuse the taxpayer, are pursued under the supervision of an overview in connection with the concept pairs of difficulty(harac)-non-difficulty, qiyās-istihsān and caution-excuse has been seen. Accordingly, it is understood that the Hanafī imams, who were inspired by the determination that the provision of convenience was determined in order to avoid difficulties for people due to the frequent occurrence of the relevant event in some issues whose rulings were determined in the Qur’an and sunnah, carried out a similar fiqh reasoning on the issues for which the Qur’an and sunnah was not found. The explanations of Hanafī jurists around the concept pair ghālib-harac show that there is a consistent explanation for the fact that some issues of similar nature are given in favor of the taxpayer in some parts and against him in others in Hanafī jurisprudence. Accordingly, different provisions that seem contradictory at first glance in events that are similar in nature in terms of the person not having any intention or fault can be explained by the distinction of whether the relevant event occurs frequently or not. As a matter of fact, in the case of an event that occurs frequently, the provision of convenience is taken as basis, and in the case of an event that does not occur frequently, the provision of precaution is taken as basis. Thus, it is shown that the different provisions on the relevant issues actually constitute a coherent whole. In addition, as can be seen in the comparisons made with other sects on some of the issues touched upon in the article, the approach of Hanafī jurists within the framework of the ghālib-harac relationship reflects one of the characteristic features of Hanafī fiqh.

Keywords: Islamic Law, Hanafī, Ghālib, Harac, Nādir.

Giriş

Gâlib kavramı farklı kullanımları ile Hanefî fıkıh düşüncesinin merkezinde yer alan kavramlardan biridir. Fıkıhın hemen tüm alanlarında bu kavram çerçevesinde fikhî kural ve hükümler üretilmiştir. Hanefî fıkıhındaki gâlib kavramı ile ilgili meşhur fıkıh ilkelerinden biri Mecelle'nin 41. maddesinde “*Âdet ancak muttarid yahud gâlib oldukda muteber olur.*” şeklinde ifade edilmiştir. Burada gâlib kavramının örfle irtibatlı görece hususi manada kullanımı söz konusudur. Bir sonraki 42. maddede ifade edilen “*İtibâr gâlib-i şâyi'a olup nâdire değildir.*” ilkesinde ise gâlib kavramının nispeten daha kapsamlı bir muhteva ile kullanımı söz konusudur. Nitekim örf/âdet olarak tarif edilebilecek davranış biçimleri türünden olmayan fakat yaygınlık kazanmış olaylar ve durumlar da bu ilkenin muhtevasına dahildir. Mesela mefkûdün hükmen ölümü veya çocukların hükmen bulûğu için tespit edilen yaşlar hakkında bazen naklî delillerin de tartışıldığı örf/âdet kabilinden olmayan fakat yaygın durumlarla ilgili bir çerçeve mevcuttur.¹ Hanefî fıkıh doktrinde gâlib kavramı ile ilgili daha özlü ve kapsamlı ifadeler de yer alır. Bu meyanda “*Hüküm gâlibe göre belirlenir.*” veya “*Gâlibe itibar edilir.*” ifadeleri zikredilebilir.² Nadire itibar edilmeyeceğini belirten ilke düzeyindeki açıklamalar da aynı muhtevanın diğer bir pencereden ifade edilmesidir.³ Geniş bir kullanım alanına sahip olan gâlib kavramına dair bu türden ilke ve prensipler gâlib kavramının Hanefî fıkıh düşüncesindeki etkisini ve önemini gösterir.

Fıkıh literatüründe “gâlib” kelimesi ve türevleri dildeki manası ile irtibatlı olarak farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte pek çok fikhî kural ve ilkede “gâlib” kelimesinin özellikle tercih edilmesi dolayısıyla kanaatimizce fıkıh doktrini açısından bir “gâlib kavramı”ndan söz edilmesi uygun olur. Hanefî fıkıh doktrinde “gâlib” kavramına dair farklı manalardaki kullanımlar merkezi bir noktada birlikte düşünülmektedir. Mesela Serahsî (ö. 483/1090) gâlib kavramının “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” ve fazla miktarda olması bakımından “üstünlük” manasındaki kullanımlarına dair örnekleri bir arada zikredip ilgili ferî meselelerdeki hükümlerin “Gâlibe itibar edilir.” ilkesine

¹ Bu nedenle Mecelle şârihi olan Attâsî'nin, Ali Haydar Efendi'nin 41. maddenin 42. madde için bir asıl olduğu yönündeki ifadesine yönelik eleştirisi kanaatimizce isabetlidir. Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/106; Muhammed Tâhir Attâsî, *Şerhu'l-Mecelle* (Dimeşk: Matbaatü Hıms, 1930), 1/98.

² Alâeddin Semerkandî, *Tühfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 1/56; Alâüddîn Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/51; Şemsülemme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/77; 10/196; Burhâneddin Merğînânî, *el-Hidâye (şerhi ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 6/103; Ebû Muhammed Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyk* (Mektebetü İmdâdiyye, ts.), 4/141.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/189; 3/149; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/107; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyk*, 1/12.

dayandığını ifade eder.⁴ Bununla birlikte Hanefî fihına dair yapılan okumalarda, literatürde gâlib kavramının farklı manalarda kullanıldığının farkında olunması isabetli olacaktır. Mesela Kâsânî'nin (ö. 587/1191) kadına dokunmanın abdesti bozup bozmaması meselesindeki şu ifadelerinde “gâlib kavramı” açısından iki farklı kullanım ve aslında iki farklı gerekçe söz konusudur:

“Kadına dokunmak genelde abdest bozucu bir sıvının çıkmasına sebep olmaz. Ayrıca eşlerin birbirine dokunması sıklıkla meydana gelen bir durumdur. Bu nedenle eğer kadına dokunmanın abdesti bozduğu hükmü benimsenirse bu, insanlar için zorluk (harac) oluşturur.”⁵

Bu pasajda ifade edilen ilk gerekçede sebebin genellikle müsebbebi meydana getirmesi dolayısıyla müsebbeb yerine kâim kılınmasına değinilmektedir. Zikredilen ikinci gerekçe ise zorluğun defi ilkesi ile irtibatlıdır. Fıkıh literatüründe her iki muhteva da “gâlib” kavramı çerçevesinde düşünülmeyle birlikte burada mahiyet itibariyle birbirinden bağımsız iki farklı gerekçenin zikredildiği açıktır.

Gâlib kavramı ile ilgili yakın dönemde önemli bazı çalışmalar yapılmıştır. Makâsıd alanındaki çalışmaları ile tanınan Faslı âlim Ahmed er-Reysûnî, gâlib kavramını merkeze alan teorik yönü güçlü bir eser kaleme almıştır. Müellif bu kitapta geniş bir perspektifle hadis, fıkıh ve usûl penceresinden gâlibe itibar ilkesine dair kapsamlı bir nazariye çabasına girişmiştir. Yazar bu çalışmasında ortaya koyduğu teorik zeminden hareketle gâlib kavramının maslahatların ve mefsedetlerin tespit edilmesindeki önemine dair bir çerçeve de sunmaktadır.⁶

Mehmet Özkan, 2018 yılında hazırladığı bir tebliğde gâlib kavramını Hanefî fıkıhı açısından genel bir bakışla incelemiştir. Yazar bu çalışmasında Hanefî fıkıh doktrininde gâlib kavramının kullanıldığı farklı manaları tespit etmeye çalışmıştır. Özkan'ın tespit ettiği anlamlardan bazıları şunlardır: “sıkça rastlanan, genellikle, genel ve çok bulunan, çoğunlukla meydana gelen, doğal afet, sayı, miktar ve süre olarak çok olan, ağır basan, kuvvetli ihtimal, hâkim tercih, yaygın olan, yaygın uygulama/örf, mevcut olan, tam olarak.”⁷ Özkan bu çalışmasında, Hanefî fakihlerinin “gâlibiyet ilkesi” ışığında hükmünü belirledikleri pek çok meseleyi fıkıhın temel konu başlıkları altında nakletmektedir.⁸

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/196.

⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/30.

⁶ Bk. Ahmed Reysûnî, *Nazariyyetü't-takrîb ve't-tağlîb ve tatbîkâtuhâ fi'l-ulûmi's-siyâsiyye* (Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2010).

⁷ Mehmet Özkan, “Hanefîlerin ‘Gâlib’ Kavramına Yüklediği Anlamlar ve Bunların Fikhî Hükme Etkisi”, *İslam ve Yorum II Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 1/211.

⁸ Özkan, “Hanefîlerin ‘Gâlib’ Kavramına Yüklediği Anlamlar ve Bunların Fikhî Hükme Etkisi”, 1/212-221.

Ahmet Aydın 2015 senesinde kaleme aldığı bir makalede gâlibe itibar ilkesini ceza hukuku sahasında daha özel bir bağlamda inceleme konusu yapmış ve önemli bazı hususlara dikkat çekmiştir. Yazar Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) fıkıh anlayışında gâlibe itibar ilkesinin bir yansıması olarak kısas ve had cezalarının, caydırıcılık özelliği gereği ilgili suçun yaygın şekilde işlenen türlerinde uygulanıp nadir olarak işlenen türlerinde ise bu ağır cezaların düştüğünü ifade etmektedir.⁹

Günümüz fıkıh araştırmalarında, bu çalışmada inceleme konusu yapılan "bir olayın sıklıkla meydana gelmesi" manasındaki gâlib kavramının zorluğun defi ilkesi ile irtibatına dair hususi bir çalışma veya ilgili araştırmalarda hususi bir başlık bulunmamaktadır. Aşağıda nakledilecek olan Hanefî fakihlerinin gâlib-harac ilişkisine dair genel nitelikli açıklamaları ve bu kavram çifti etrafındaki yaklaşımın ferî meselelerde benimsenen görüşlere etkisi dikkate alındığında bu muhtevanın özel bir inceleme konusu yapılmasının gereği açığa çıkmaktadır. Bu çalışmada, Hanefî fûrû fıkıh literatüründe temsil kabiliyeti görece daha yüksek olan belli başlı eserlerin ibadet bölümleri ilgili kavramsal çerçeve ışığında tarama yöntemiyle incelenmiştir.

1. Gâlib Kavramının Farklı Manalarına Dair Bir Tasnif Denemesi

Gâlib kavramının Hanefî fıkıh doktrinindeki farklı manalardaki kullanımlarına dair kuşatıcı ve sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş bir tasnif yapmak oldukça zordur. Bununla birlikte ibadet bölümlerinde yapılan yüzeysel bir tarama sonucunda gâlib kavramının daha sık kullanıldığı manalara dair dördümlü bir tasnif yapılabileceği görülmüştür. Bu tasnifin, gâlib kavramının farklı manalarının ayrıştırılmasının önemine dair bir bakış açısı vereceği düşünülmektedir.¹⁰

A- Gâlib kavramı bazı meselelerde "bir şeyin diğerine üstün olması" manasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu tür meselelerde çoğu zaman "A'da X, Y'ye veya diğerlerine göre daha üstün (fazla miktarda vb.) olduğu için A, X olarak kabul edilir." şeklinde bir mantığın yürütüldüğü görülmektedir. "Suda başka bir maddenin daha üstün olması, bir nesnede gümüşün veya bakırın daha çok miktarda bulunması, pazarda mübah etin daha çok olması veya tersi" gibi pek çok meselede gâlibe itibar ilkesi ışığında bir küme içerisinde diğerine nispetle daha çok olan şey esas alınmaktadır. Bir örnek olarak tükürükte

⁹ Ahmet Aydın, "İtibar Gâlib-i Şâyiadır, Nadire Değildir' İlkesinin Ebû Hanîfe'nin Suç-Ceza Teorisine Etkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 277 vd.

¹⁰ Gâlib kavramının kullanıldığı farklı manalar içerisinde kısa bir ifadeyle "üstünlük, yaygınlık ve sıklıkla" anlamlarının görece daha geniş bir yer teşkil ettiği ifade edilebilir.

kan fazla miktarda ise abdestin bozulduğuna, az miktarda ise abdestin bozulmadığına hükmedilmesi bu yaklaşımın bir neticesidir.¹¹ “Senenin yarısından çoğu” gibi zamana dair ifadeler de bu türe dâhildir. Fıkıh düşüncesindeki en önemli kavramlaşmalarından biri olan zann-ı gâlib de bu türde mütâlaa edilebilir.

B- Bazı meselelerde sebep-müsebbep ilişkisine dair gâlib kavramından istifade edilmektedir. Bu tür meselelerde “A olayı genellikle L durumunu meydana getirir. Bu nedenle A olayı gerçekleştiğinde L durumu meydana gelmiş kabul edilir. Buna göre A olayı gerçekleştiğinde, L durumunun gereği olan X hükmü sabit olur.” şeklinde bir akıl yürütme gözlemlenmektedir.¹² Bu tür kullanımlara “gemide genellikle baş dönmesi, mafsalları rahat bir şekilde uyuyan kişide genellikle abdest bozucu bir hadisenin vuku bulması, bazı hastalıkların genellikle ölümle sonuçlanması” örnek olarak zikredilebilir. Yine mesela fahiş mübaşeret durumunda genellikle mezinin çıkması kabulünden hareketle fahiş mübaşeretin mezi çıkmış var sayılarak abdesti bozulduğuna hükmedilmektedir.¹³ Bu doğrultuda fıkıh usulünde illetin genellikle hikmeti bünyesinde barındırması dolayısıyla hüküm kendisi üzerine bina edilen bir vasıf olarak tespit edilmesi de hatırlanabilir.¹⁴ Bu nedenle gâlibe itibar ilkesi ile ilgili verilen örneklerde hikmet-illet ilişkisine de değinilmektedir.¹⁵

C- Yukarıda nakledilen Mecelle'nin 41. maddesinde zikredildiği üzere bir davranış biçiminin örf olarak tespit edilip özellikle sözleşme veya kanundaki boşlukları doldurmak üzere esas kabul edilmesi için ilgili davranış biçiminin toplumda yaygın bir şekilde yapılması gerektiği gâlib kavramı ile ifade edilmektedir. Bu tür meselelerde şu şekilde bir yaklaşım mevcuttur: “Toplumda bir hukuki ilişkide diğer ihtimallere nispetle genellikle A seçeneği tercih edilmektedir. Bu yaygın tercih dolayısıyla ilgili meseledeki fikhî problemin çözümünde A seçeneği esas kabul edilir.” Bir akitte ileri sürülen takyidî şartın akdi fasid kılınması da örf hâline gelen yaygın bir tercihe konu olmasına bağlıdır.¹⁶

¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/77.

¹² Kâsânî sebep-müsebbep ilişkisinde bazen müsebbebe vâkıf olmanın zorluğu dolayısıyla bazen ihtiyat gereği bazen de burada bahsi geçtiği üzere sebep genellikle müsebbebi meydana getirdiği için sebebin esas alınarak müsebbebin var kabul edildiğini söyler. Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/30, 110; Sebeb genelde müsebbebi doğurmadığı durumda ise sebebin müsebbep yerine kaim kılınmadığı bazı örnekler için bk. Semerkandî, *Tühfetü'l-fukahâ*, 1/22-23; Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/76.

¹³ “بناء للحكم على الغالب” Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/68.

¹⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “İlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

¹⁵ Attâsî, *Şerhu'l-Mecelle*, 1/98-99.

¹⁶ Süleyman Şahin, *Fıkıh Usulünde Şart Nazariyesi (Akitler Örneği)* (Konya: Kitap Dünyası, 2023), 254.

D- Gâlib kavramı fıkıh literatüründe “bir durumun/olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasında da kullanılmaktadır. Bunların bir kısmındaki bakış açısı şu şekilde ifade edilebilir: “Fılan meselede A durumu sıklıkla/nadiren meydana gelir. Bundan dolayı bu meselede A durumunun varlığı/yokluğu dikkate alınarak X hükmü verilir.” Mesela akarın kabz öncesi satışının caiz olması hükmü akarda telef olmanın nadiren meydana gelmesi ile gerekçelendirilmektedir.¹⁷ Bu konuda başka bir örnek olarak vedianın deniz yolculuğuna götürülüp götürülemeyeceği meselesinde Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym (ö. 970/1563) kendi dönemi için sıklıkla malların telef olması dolayısıyla deniz yolculuklarını riskli yolculuk kapsamında zikretmiştir. Bu bilgiyi nakleden Ali Haydar Efendi (ö. 1935) günümüzde artık gâlib olanın selâmet olması dolayısıyla ilgili hükmün de değiştiğini ifade eder.¹⁸

Hanefî fıkıh literatüründe gâlib kavramının “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasında kullanıldığı yerlerin bir kısmında meselenin hükmünü tespit hususunda “zorluğun defi” ilkesinin işletildiği görülmektedir. Bu tür kullanımlarda şu şekilde bir akıl yürütme söz konusudur: “A olayının sıklıkla meydana gelmesi dolayısıyla mükellefler için zorluk (harac) meydana gelmemesi adına kolaylık gerektiren Y hükmü verilir.” Bu fikhî akıl yürütme bazı durumlarda kıyas-istihsan kavram çifti etrafında şu şekilde de ifade edilebilir: “A olayı kıyasa göre mükellef aleyhine X hükmünü gerektirir. Fakat A olayı sıklıkla gerçekleşmektedir. Bu nedenle eğer A olayı gerçekleştiğinde X hükmü verilirse insanlar için zorluk (harac) meydana gelir. A olayı bir mazeret durumu oluşturduğu için kıyas gereği olan X hükmü değil istihsan gereği olan Y hükmü verilir.” Benzer durumda nadiren meydana gelen B olayı için ise şu şekilde bir akıl yürütme yapılmaktadır: “B olayı kıyasa göre mükellef aleyhine X hükmünü gerektirir. Görünürde insanların mazur kabul edilmesini ve bundan dolayı istihsan hükmünün verilmesini gerektirdiği düşünülebilecek olan B olayı nadiren gerçekleşmektedir. Bu özelliği nedeniyle B olayı gerçekleştiğinde X hükmünün sabit kabul edilmesi insanlar için zorluk (harac) meydana getirmez. Dolayısıyla B olayı gerçekleştiğinde ihtiyaten kıyas gereği olan X hükmü verilir.”

Bu makalede gâlib kavramının zorluğun defi ilkesi ile irtibatlı olan bu son kullanımına odaklanılmıştır. Başlıkta da ifade edildiği üzere bu çalışmada araştırma konusu yapılan meselelerde “gâlibe itibar” ilkesi ile “zorluğun defi” ilkesi kesişmektedir. İlgili

¹⁷ Abdülganî Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Sâid Bekdâş (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014), 3/89.

¹⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, 2/1320; Bu türden diğer bazı örnekler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 5/354; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/317; 2/930, 1310.

pasajlarda gâlib-nadir kavramları paralelinde harac-adem-i harac, kıyas-istihsan ve mazeret-ihtiyat kavram çiftlerinin de öne çıktığı görülmektedir. Bu kavramsal ilişki ağı aşağıda Hanefî fıkıh literatüründen nakledilen pasajlarda yer yer görülecektir.

Hanefî fûrû fıkıh metinlerinde “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasını kastetmek üzere daha çok “gâlib” kelimesi tercih edilmekle birlikte “âdet¹⁹, zâhir²⁰, kesret²¹, tekrar²² ve mutad²³” gibi kelimeler ve türevleri de kullanılmaktadır. Bu nedenle Hanefî fûrû fıkıh literatürünün ibadet bölümleri bu olgu dikkate alınarak taranmaya gayret edilmiştir. “Bir olayın seyrek meydana gelmesi” manasını ifade eden “nadir” kelimesinin ilgili pasajların tespitinde anahtar bir rol üstlendiğini de belirtmemiz gerekir.

Hanefî fûrû fıkıh literatüründe gâlib-harac ilişkisine dair soyutlaştırma çabalarına işaret eden bazı genel nitelikli açıklamalar ve sınırlı alanlarda da olsa bu mahiyette bazı tasnifler mevcuttur. Bu çalışmada dikkat çekmeye çalıştığımız kavramsal çerçeveyi önemli ölçüde yansıttığını düşündüğümüz genel nitelikli açıklamaları ihtiva eden bazı pasajlara aşağıda yer verilecektir.²⁴ Daha sonra ise aynı bakış açısıyla hükmü tespit edilmiş olan bazı ferî meseleler nakledilecektir. Bu örnek meseleler de gâlib-harac ilişkisine dair Hanefî yaklaşımının görülmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca ilgili kavramsal örgü bağlamında bazı önemli hususlara bu ferî meselelerdeki izahlar çerçevesinde işaret edilmektedir.

2. Gâlib-Harac İlişkisine Dair Genel Nitelikli Bazı Açıklamalar

2.1. Unutma-Mazeret İlişkisi

Hanefî mezhebine göre bir müslüman unutarak besmeleyi zikretmeksizin hayvanı kestiğinde kesilen bu hayvanın eti mübahtır. Kâsânî, bu meseleyi ele alırken karşıt görüş sahiplerinden İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) benimsediği “Unutma, yükümlülüğü ve yasaklık hükmünü ortadan kaldırmaz.” ilkesini nakleder. İmâm Mâlik, namazda iftitah tekbirini veya abdest almayı unutmanın ittifakla mazeret kabul edilmemesini, benimsemiş olduğu bu ilkeyi destekleyen veriler olarak öne sürer. Kâsânî bu itiraza cevap mahiyetinde şunları zikreder:

¹⁹ Mesela bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/196; 5/228; Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/372; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/305; 2/207; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2/574.

²⁰ Mesela bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/54, 168; 11/35; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/88.

²¹ Mesela bk. Semerkandî, *Tühfetu'l-fukahâ*, 1/352, 354; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/65; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/88; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/372.

²² Mesela bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/85.

²³ Mesela bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/175, 180.

²⁴ İktibas yaptığımız pasajlarda bazı kısımlar özetlenmiştir.

“Unutma, sıklıkla (gâlib) meydana gelen durumlarda yükümlülüğü ortadan kaldıran bir mazeret kabul edilmiştir. Sıklıkla meydana gelmeyen durumlarda ise mazeret kabul edilmemiştir. Nitekim eğer sıklıkla meydana gelen unutmalar bir mazeret kabul edilmeseydi insanlar zor durumda kalırdı. Halbuki zorluk (harac) kaldırılmıştır.²⁵ Kişinin alışık olmadığı şeylerde ilgili fiili terk etmesi veya onun zıddını yapması bir mazeret kabul edilmiştir.

Tartışma konumuz olan hayvan keserken besmeleyi unutmak, sıklıkla meydana gelen bir durumdur. Mesela oruçlunun unutarak yiyip içmesi de böyledir. Kişi sair zamanlarda gündüz yiyip içmeye alışıktır. Bu nedenle şeriat nezdinde oruçlu iken unutarak yiyip içmesi bir mazeret kabul edilmiştir. Hâlbuki mesela kişi namazda iken unutarak bir şey yiyip içecek olsa bu bir mazeret kabul edilmez. Nitekim bu nadiren meydana gelecek bir olaydır. İftitah tekbirini unutmak da namazı abdest almadan kılmak da bu şekildedir. Nadiren meydana gelen bu tür durumlar kişi için bir mazeret teşkil etmez. Fakat hayvan kesimi böyle değildir. Genelde hayvanları kasaplar veya henüz buluğa ermemiş çocuklar keser. Bu kişiler ise dillerini besmeleye alıştırmış değildirlere. Bu nedenle de unutmaları sıklıkla meydana geldiği için zorluğu ortadan kaldırmak üzere bu meselede unutmak bir mazeret kabul edilmiştir.”²⁶

Bu pasajda Kâsânî'nin, ilke olarak unutmanın şerî hükümler karşısında bir mazeret teşkil etmeyeceği yönündeki itirazı belli ölçüde kabul ettiği fakat unutmayı ikili bir tasnife tabi tuttuğu görülmektedir. Buna göre sıklıkla meydana gelen unutmalar naslarda açıkça ifade edilen ve fıkıh ilmindeki yerleşik zorluğun defi ilkesi doğrultusunda bir mazeret teşkil etme potansiyeli taşımaktadır. Kâsânî aynı perspektifle yanındaki suyu unutup teyemmümle namaz kılan kişinin teyemmümünün geçerli olup olmaması tartışmasında da unutmanın sıklıkla veya nadiren meydana geldiği tespitine göre hükmün de değiştiğini örneklerle izah eder. Mesela sırtında su asılı olduğu hâlde bunu unutup teyemmüm alan kişinin teyemmümünün geçerli olmaması hükmünü bu tür bir durumda suyun nadiren unutulduğu olgusu ile gerekçelendirir. Kişinin bineğindeki suyu unutması durumunda Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed (ö. 189/805) bu unutmayı mazeret olarak kabul etmişlerdir. Kâsânî, yolculuklarda insanların türlü meşakkatler ve meşguliyetler dolayısıyla zihinlerinin yoğun olması ve sıklıkla bu tür şeyleri unutmalarını bu hükmün gerekçesi olarak ifade eder.²⁷

2.2. İbadet Yükümlülüğünü Düşürmesi Bakımından Mazeretler

Hanefî mezhebine göre Ramazan ayının tamamını baygın geçiren kişi orucun kazası ile yükümlü olduğu hâlde Ramazan ayının tamamını cinnet hâlinde geçiren kişi orucun kazası ile yükümlü değildir. *el-Hidâye'* de bu iki farklı hükmün gerekçesi şöyle izah edilir:

“Bize göre yükümlülüğü düşüren şey zorluktur (harac). Genellikle (âdet) baygınlık tüm ayı kapsayacak kadar uzun sürmez. Bu nedenle kişinin baygınlık durumunda kaza ile yükümlü tutulmasında bir zorluk olmaz. Cinnet hâli ise genellikle bu kadar

²⁵ “لو لم يجعل عذرا فيما يغلب وجوده لوقع الناس في الحرج والحرج مدفوع”

²⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/47.

²⁷ “لأن النسيان في مثل هذه الحالة نادر - فنسيان الأشياء فيه غير نادر” Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/49-50.

sürebilir. Dolayısıyla Ramazan ayı boyunca devam eden cinnet hâlinde kişinin bu oruçların kazası ile yükümlü tutulması durumunda zorluk meydana gelir.”²⁸

İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) bu metne şerh kabilinden bazı açıklamalar yaptıktan sonra ibadet yükümlülüğünü düşürüp düşürmemesi bakımından mazeret durumlarına dair şu tasnifi yapmaktadır:

“A- Uzun süre aklın kullanılması kudretine engel olan durum, çocukluk gibi. Bu durumda vüçûb sabit olmaz. Hitap kendisine yönelmediği için kişi hakkında eda yükümlülüğü sabit değildir.²⁹ Nitekim kaza yükümlülüğünün sabit kılınması durumunda açık bir zorluk meydana gelir. Bundan dolayı kişi ibadetin kazası ile de yükümlü değildir.

B- Genellikle uzun sürmeyen durum, uyku gibi. Vüçûb yükümlülüğü sakıt olmaz. Halefi olan kaza yükümlülüğünün sabit olması için vüçûb yükümlülüğü sabit olur. Kul ibadetin kazasını yaparak maslahatını temin eder. Bunda herhangi bir zorluk da meydana gelmez. Bu durum genellikle uzun sürmediği için şeriatın onu yok hükmünde kabul ettiğini anlıyoruz. Artık kişi iki gün, üç gün boyunca uyusa da kaza yükümlülüğü sabit olur. Nitekim bu nadir meydana gelecek bir olaydır. Bundan dolayı şeriatın değerlendirmesini değiştirmeyi gerekli kılmaz. Nitekim nadir durumlarda zorluk meydana gelmez.

C- Bazen kısa bazen ise uzun sürebilen durumlar. Bu tür durumlarda vüçûb yükümlülüğünün var veya yok olmasını zorluğun var olup olmamasına göre belirleriz.

C1a- Baygınlık durumunu oruç hakkında genellikle uzun olmayan uykuya ilhak ederiz. Dolayısıyla baygınlık tüm Ramazan ayı boyunca devam etse dahi oruç yükümlülüğü sakıt olmaz. Hükmü kaza yükümlülüğünde zahir olmak üzere sabit olur. Bunda bir zorluk yoktur. Nitekim nadir olanda zorluk meydana gelmez. Nadir önemli ölçüde farazi bir şeydir. Belki de hiç meydana gelmeyecektir. İşte baygınlığın bir ay boyunca devam etmesi bu türden bir olaydır.

C1b- Baygınlık durumu namaz hakkında ise bir gün bir gece boyunca devam ederse genellikle uzun süren durumlara ilhak edilir. Nitekim bu sürede namazların kaza edilmesi yükümlülüğü beş vaktin ötesine geçtiği için tekrar sınırına gelinmiş olması dolayısıyla zorluk meydana getirir. Bu nedenle kişi kaza yükümlüsü olmaz. Bir günden az sürmesi durumunda ise genellikle uzun sürmeyen uykuya ilhak edilir. Nitekim bu süredeki namazların kaza yükümlülüğünün sabit kılınmasında zorluk meydana gelmez.

C2a- Cinnet hâli için namaz hakkında baygınlık durumu ile aynı hükümler geçerlidir.

C2b- Cinnet hâli için oruç hakkında ise eğer bir ay boyunca devam ederse genellikle uzun süren duruma ilhak edilir. Nitekim cinnet hâlinin bir ay süresince devam etmesi sıklıkla meydana gelen bir durum olup nadiren görülen bir durum değildir. Eğer baygınlıkta olduğu gibi orucun kazası ile yükümlü tutulursa bu durumda zorluk meydana gelir. Bir aydan az sürmesi durumunda ise genellikle uzun sürmeyen uykuya ilhak edilir. Nitekim kişinin senede bir aydan az bir süre orucun kazası ile yükümlü tutulması zorluk meydana getirmez. Ayrıca genellikle (gâlib) bir ay veya daha fazla sürdüğü için kaza yükümlülüğünün sabit olmaması neticesi hasıl olacaktır.”³⁰

Bâbertî (ö. 786/1384) bu tasnifi çok özlü bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

²⁸ “لنا أن المسقط هو الحرج والإغماء لا يستوعب الشهر عادة فلا حرج والجنون يستوعبه فيتحقق الحرج” Bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/372.

²⁹ Aslu'l-vüçûb ise sabittir. Nitekim bu zimmet ile zimmet ise insan olmakla ilgilidir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/373; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/207.

³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/372; Benzer bir tasnif için bk. Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyık*, 1/340-341.

“Zimmetteki vücut (aslu'l-vücûb) baygınlık, çocukluk veya cinnet hâli sebebiyle yok olmaz. Fakat baygınlık genellikle (âdet) uzun sürmez. Bu nedenle kaza yükümlülüğünü düşürmez. Çocukluk ise uzun sürer. Bu nedenle zorluğun ortadan kaldırılması ilkesi gereğince kaza yükümlülüğünü düşürür. Cinnet hâli uzun da sürebilir, kısa da sürebilir. Uzun sürdüğünde çocukluk durumuna, kısa sürdüğünde ise baygınlık durumuna ilhak edilir. Oruç hakkında uzun sürenin ölçüsü Ramazan ayı boyunca devam etmesidir. Namaz hakkında ise bir gün ve bir geceden fazla sürmesidir.”³¹

Bu pasajlarda bahsi geçen baygınlık, uyku, cinnet hâli, çocukluk gibi durumlar akli melekelerle yönelik etkisi bakımından benzer mahiyettedir. Bununla birlikte bu durumlara dair bazı ferî meselelerde farklı hükümler verilmiştir. Bu tasnifte özellikle Ramazan ayı süresince devam etmesi durumunda baygınlık ve cinnet hâlinin niçin farklı hükümlere tâbi olduğu sorusuna gâlib-harac yaklaşımı çerçevesinde bir cevap verildiği görülmektedir. Nitekim *el-Hidâye*'de ilgili ahkâmın gerekçesi olarak “Bize göre yükümlülüğü düşüren şey zorluktur.” denilmiştir. Zorluğun mevcut olup olmaması, ilgili olayın sıklıkla meydana gelip gelmemesine göre tespit edilmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın uyku bahsindeki “hükâmî adem” kavramlaştırması da bu bahiste dikkat çekicidir.³²

2.3. Namaz Esnasında Abdestin Bozulması

Namaz esnasında kişinin kasıtlı olmaksızın abdestinin bozulması durumunda abdest alıp kaldığı yerden namazına devam edip edemeyeceği (binâ) fıkıh mezhepleri arasında bir tartışma konusudur. Semerkandî (ö. 539/1144) *Tühfetü'l-fukahâ* isimli eserinin “Namaz Esnasında Abdestin Bozulması” başlığı altında bu konuyu şu şekilde ele alır:

“Fıkıh âlimlerinin ittifakı ile kişinin namaz esnasında kasten abdestini bozması durumunda namazı bozulur ve hiçbir şekilde namazına devam edemez. Kastı olmaksızın abdestinin bozulması durumunda ise namaza devam edip edemeyeceği ihtilaflı bir meseledir.

Kıyasa göre bu tür durumlarda namaza devam edilememesi gerekir. Züfer ve Şâfiî'nin görüşü bu şekildedir. İstihsana göre ise kişi abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edebilir. Mezhep imamlarımızın görüşü bu yöndedir. Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Namazda kendiliğinden istifra eden veya burnu kanayan kişi yerinden ayrılın ve konuşmadıkça abdest alarak kaldığı yerden devam ederek namazını tamamlayın.” Biz bu hadis ve sahabe icması dolayısıyla kıyası terk ederek bu durumdaki kişinin abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edebileceği görüşünü benimsedik.

Kişinin kaldığı yerden namaza devam edebileceği hükmü sabit olduğuna göre bu konuda ilke şudur: Yeniden abdest alıp namaza devam edebilmesinin zaruri unsurları durumunda olan yürümek gibi davranışlar zarar vermez. Bunun dışında konuşma gibi davranışlar ise kişinin namazına kaldığı yerden devam edebilmesine mâni olur. Kişi vücuduna veya elbisesine bir necaset bulaşmışsa bunu da yıkar. Fakat mesela

³¹ Ekmeleddin Bâberî, *el-Inâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/373; Bu meselede ayrıca bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/207.

³² Aşağıda nakledilecek mestteki yarık meselesinde de “hükâmî adem (يعتبر عدما)” kavramı kullanılmaktadır. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/152.

istinca yapsa ve avret mahalli açılrsa bu durumda kişinin namazına devam etmesi mümkün olmaz. Çünkü avret mahallinin açılması namaza münâfidir ve böyle bir fiile ihtiyaç yoktur.

Biz kasten abdestini bozması durumunda kişinin namazına devam edemeyeceği hükmünü şu gerekçeye binaen tespit ettik: Namazda iken kişinin kasten abdestini bozması nadir görülen bir durumdur. Bundan dolayı namaza devam edemeyeceği ve baştan kılması gerektiği görüşünün benimsenmesinde kişi için bir zorluk yoktur. Halbuki iradesi dışında abdestinin bozulması durumu böyle değildir. Bununla birlikte kişi namazda iken bayılsa, delirse, uyuyup ihtilam olsa veya kahkaha ile gülse bu durumlarda da abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edemez. Çünkü bu durumlar namazda iken sıklıkla meydana gelen durumlar değildir. Kişinin mesela çatıdan başına bir şey düşerek abdesti bozulsa veya bir insan kendisine taş atsa da vücudundan kan çıkarak abdesti bozulsa Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre bu tür durumlarda da kişi abdest alıp namazına devam edemez. Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre ise devam edebilir. Çünkü ona göre bu durumlarda da [burun kanamasında olduğu gibi] kişinin iradesi olmaksızın abdesti bozulmuştur. Bu son meselelerde sahih olan, kişinin namazına devam edemeyeceğini söyleyen Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'in görüşüdür. Çünkü bu durumlar sıklıkla meydana gelen durumlar değildir. Hâlbuki burnun kanaması gibi kendiliğinden abdestin bozulması (hades-i sâbık) durumu sıklıkla meydana gelir. İkisi arasında bu yönden fark vardır."³³

Semerkindî, bu pasajda aslında kişinin kastı ve kusuru olmaması bakımından aynı mahiyette olmakla birlikte niçin kişinin bazı durumlarda abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edebileceğini bazı durumlarda ise devam edemeyeceğini gâlib-harac ve nadir-adem-i harac ilişkisi ile izah etmektedir. Bu izah ile ilk bakışta aralarında bir fark olmadığı ve bundan dolayı hükümleri arasında çelişki olduğu düşünülebilecek olan meselelerde benimsenen yaklaşımın aslında tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca müellif kişinin kasten namazı bozması durumunda fıkıh âlimlerinin ittifakıyla benimsenmiş olan abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edemeyeceği hükmünü de Hanefî görüşünü desteklemek üzere benzer bir yaklaşım ile açıklamaktadır.

2.4. Orucu Bozan Veya Bozmayan Durumlar

Semerkindî, orucun rüknünün yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma olduğunu belirttikten sonra kıyasa göre bu fiillerden birinin gerçekleşmesi durumunda orucun bozulacağını ifade etmektedir. Mesela kıyası esas alan İmâm Mâlik'e göre bir kişi unutarak da yese, içse orucu bozulur. Hanefîlerin de dâhil olduğu cumhura göre ise unutarak yiyip içen kimsenin orucu bu konudaki meşhur hadis dolayısıyla bozulmaz. Hanefî âlimleri bu meselede istihsan görüşünü esas almışlardır. Semerkindî bu bağlamda kıyas-istihsan kavram çifti etrafında bazı meseleleri şöyle izah eder:

“Oruçlu olduğu hatırında iken kişinin boğazına sinek kaçsa orucu bozulmaz. Çünkü bu durumda kişi mağlûb konumundadır ve unutarak yiyen içen kişi ile aynı hükme

³³ Semerkindî, *Tühfetu'l-fukahâ*, 1/220; Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/196.

tâbidir. Boğazına toz veya duman kaçsa yine orucu bozulmaz. Bunlardan da kaçınması mümkün değildir. Abdestte mazmaza yaptıktan sonra ağızda kalan yaşlığı tükürükle birlikte yutması veya ağızda biriken tükürüğü yutması durumunda da aynı gerekçe ile orucu bozulmaz. Yine ağızda kalan nohut tanesinden küçük bir şeyi yutması durumunda da kişinin orucu bozulmaz. Çünkü bunlardan kaçınması mümkün değildir.

Kişi orucunu bozmaya icbar edilse (ikrâh) ve bir şeyler yese içse orucu bozulur. Bu durumda kişi unutan ile aynı hükme tâbi değildir. Çünkü böyle bir icbar, sıklıkla meydana gelen bir durum değildir. Bu nedenle kaza yükümlülüğünün sabit kılınmasında kişi için bir zorluk meydana gelmez. Bu doğrultuda mesela kişinin boğazına zorla bir şey sokulsa bize göre orucu bozulur. Şâfiî'ye göre ise orucu bozulmaz. Çünkü ona göre bu kişi unutarak yiyip içenden daha mazurdur. Bize göre ise bu tür bir olay nadiren meydana gelir. [Dolayısıyla kıyası esas alıp kaza yükümlülüğünü sabit kılmada kişi için zorluk meydana gelmez.] Aynı şekilde kişi ağızını açsa, başını yukarı kaldırsa ve yağmur damlası boğazından içeri girse yine orucu bozulur. Çünkü bu da nadiren meydana gelen olaylardandır. Uyuyan kişinin başına böyle bir şey geldiği varsayılrsa yine orucu bozulur. Çünkü böyle bir olay da nadiren meydana gelir. Uyuyan kişiyle ilişkiye girilse aynı şekilde orucu bozulur. Çünkü uyuyan kişinin hele ki oruçlu iken başına böyle bir olayın gelmesi sıklıkla meydana gelen bir durum değildir."³⁴

Bu pasajda meselenin kıyas-istihsan kavram çifti etrafında izah edilmesi önem arz eder. Kişinin boğazından içeri giren şeylerin kıyasa aykırı olarak orucunu bozmaması sadece kasıtlı olmaması değil bunun yanı sıra gâlib kavramı doğrultusunda bir zorluk meydana getirip getirmemesi bağlamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısına göre orucu bozmayan durumlar sadece "kaçınılması mümkün olmayan" değil buna ilave olarak zorluğun defi ilkesi gereğince sıklıkla meydana gelen durumlardır. Bundan dolayı kişinin kasıtlı olmaksızın toz veya duman yutması durumunda orucunun bozulmaması hükmünü sadece "kaçınılması mümkün olmayan durumlar"dan olması gerekçesi ile değerlendirmek yeterli olmayabilir.³⁵ Çünkü devamında zikredilen orucun bozulduğu diğer bazı örnek meselelerde de mükellef açısından "kaçınılması mümkün olmayan" bir durum söz konusu olmakla birlikte müellif bu tür durumların nadiren meydana gelmesi dolayısıyla kaza yükümlülüğünün zorluk meydana getirmeyeceğini ve hüküm farklılığının gerekçesinin bu olduğunu ifade etmektedir.

³⁴ Semerkandî, *Tühfetu'l-fukahâ*, 1/352-354; Ayrıca bk. Ebu'l-Huseyn Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2004), 3/1568; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/66; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyik*, 1/352.

³⁵ Bu tür meseleleri sadece "kaçınılması mümkün olmayan" durumlar olması ile gerekçelendiren ifadeler için bk. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Mektebe-i Hakkâniyye, ts.), 1/334.

3. Gâlib-Harac İlişkisine Dair Bazı Ferî Meseleler

Hanefî fıkıh literatüründe gâlib-harac ilişkisi dikkate alınarak hükmü izah edilen bazı meseleler şunlardır:

* Su ile yıkanan necasetin elbisede kalan izi af kapsamındadır. Kâsânî bu görüşü şu şekilde izah eder:

“Kan gibi yıkandığı hâlde az da olsa elbisede izi kalan necasetlerin elbiseye bulaşması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Eğer bu tür sıklıkla meydana gelen durumlarda izi kaldığı için elbisenin artık kullanılamayacağı görüşü benimsenmiş olsaydı bu, insanlar için zorluk meydana getirirdi. Zorluk ise kaldırılmıştır.”³⁶

* Meni necis olduğu halde elbiseye meni bulaşması durumunda yıkanmayıp sadece çitleme yoluyla temiz olmaktadır. Bu hüküm için *el-Muhîtu'l-bürhânî* isimli eserde iki muhtemel gerekçe zikredilmiştir. İlki meninin yapısı ve az miktarda kalan necasetin af kapsamında olacağı iken ikinci izah konumuzla ilgilidir:

“Eşler genellikle üzerlerinde elbise varken ilişkiye girer. Bundan dolayı elbiseye meni bulaşmasını önlemek zordur. Her defasında elbisenin yıkanması gerektiği görüşü benimsenmiş olsaydı bu, insanlar için bir zorluk meydana getirirdi. Bundan dolayı şeriat çitilenmesi durumunda bu necaseti hükmen yok kabul etmiştir.”³⁷

* Mestte az da olsa bir yırtığın olması kıyas gereğince meshe mânidir. Züfer (ö. 158/775) bu meselede kıyası esas almıştır. Ona göre bu durumda ayak zâhir olacağı için hükmî kirlilik ayağa sirayet eder ve ayağın yıkanması gerekir. Diğer Hanefî imâmları ise istihsan gereği az olan yırtığın meshe mâni olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Bu istihsan görüşünün gerekçesi olarak mestlerin genellikle az yırtıktan uzak olmayacağı bu durum dikkate alındığında eğer istihsanen meshin geçerli olacağı görüşü benimsenmezse bu durumun insanlar için zorluk oluşturacağı izahı yapılmaktadır. Mestin çok miktardaki (büyük) yırtıktan ise genellikle uzak olacağı için bu durumda meshin geçerli olmayacağı görüşü bir zorluk oluşturmaz.³⁸

* Hükmî kirlilik hâli dolayısıyla henüz yıkanmadan önce cenazenin yanında Kur'ân okunması mekruh kabul edilmiştir. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) bu konuda şöyle bir izah yapar:

“Gerek küçük gerekse büyük hükmî kirlilik (hades) hâllerinde kıyas gereği aslında bütün vücudun yıkanması gerekir. Küçük hades durumu her gün ve sıklıkla tekrar ettiği için sadece belirli uzuvların yıkanmasının gerekliliği ile yetinilmiştir. Cünüplük ise böyle olmadığı için kıyas gereği tüm vücudun yıkanması talep edilmiştir. Ölüm de sıklıkla meydana gelmemesi bakımından cünüplüğe benzer. Bundan dolayı kıyas

³⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/88.

³⁷ Burhâneddin Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/186.

³⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/154; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 1/152; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/305; Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1997), 1/131.

hükmü esas alınarak ölünün de tüm vücudu yıkanır. Nitekim bunda bir zorluk meydana gelmez.”³⁹

* Kişi aynı mecliste bir secde ayetini birden çok defa okusa sadece tek secde gerekir.⁴⁰

Bu hükümle ilgili İbnü'l-Hümâm'ın izahı şu şekildedir:

“Secde ayetleri ile ilgili bu tür ahkâmın esası zorluğun defi ilkesine dayanmaktadır. Nitekim sıklıkla tedris veya vaaz dolayısıyla bir mecliste aynı ayet tekrar tekrar okunabilmektedir. Bundan dolayı tek meclisle kayıtlı olarak çok defa okunan ayet için tek secde gerekli kabul edilmiştir. Nitekim aksi takdirde insanlar için bir zorluk meydana gelirdi.”⁴¹

Namazda aynı secde âyetinin birden çok defa okunması ile ilgili de benzer bir izah yapılmaktadır:

“Aynı rekâta kişi bir secde âyetini tekrar tekrar okusa bu durumda hakiki meclis birliği gereğince tek bir secde yeterli olur. Farklı rekâtlarda okuması durumunda ise kıyasa göre tek bir secde gerekir. Ebû Yûsuf bu görüşü benimsemiştir. Nitekim hakiki meclis birliği söz konusudur. İstihsana göre ise farklı rekâtlarda okunan aynı secde ayeti için ayrı ayrı secde gerekir. İmâm Muhammed bu görüşü benimsemiştir. Bu görüşün gerekçesi böyle bir uygulama nadiren meydana geleceği dolayısıyla insanlar için bir zorluk meydana getirmeyecek olmasıdır.”⁴²

* Serahsî, Mekke'de teharî ile kibleyi tayin eden kişinin yanıldığına ortaya çıkması durumunda Cessâs'ın (ö. 370/981) sair bölgelere nispetle hükmün farklı olduğu görüşünü nakleder. Buna göre kişinin namazı iade etmesi gerekir. Serahsî bu hükmün gerekçesi olarak insanların Mekke'de kiblenin tayini konusunda şüpheye düşüp yanılmasının nadir görülen bir durum olduğunu, nadir üzerine ise hüküm bina edilmeyeceğini ifade eder. Diğer bölgelerde ise durum böyle değildir. Nitekim başka bölgelerde insanların başına sıklıkla böyle bir yanılma hâli gelebilir.⁴³

* Cemaatle namazda niyetin fiilen imamla birlikte olması şart koşulmamıştır. Nitekim insanlar genellikle cemaatle namazda niyeti biraz geciktirir. Bu durum dikkate alındığında niyetin fiilen imamla birlikte alınması hükmü benimsenmiş olsaydı bu insanlar için bir zorluk meydana getirirdi.⁴⁴

* Kişi namazda hangi rekâta olduğuna dair sıklıkla yanılırsa bu durumda zann-ı gâlibine göre hangi rekâta olduğuna kanaat edip namazını buna göre tamamlayabilir. Bu

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/85; Ayrıca bk. Ahmed b. Muhammed Tahtâvî, *Hâşiye alâ Merâkı'l-felâh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 564-565.

⁴⁰ Semerkandî, *Tühfetu'l-fukahâ*, 1/237-238.

⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/35.

⁴² Semerkandî, *Tühfetu'l-fukahâ*, 1/238.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/196.

⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/130.

görüşün gerekçesi olarak şöyle bir izah yapılı: “Böyle bir durum sıklıkla meydana geldiği hâlde kişinin namazını yeniden kılmasını gerekli görmek bir zorluk meydana getirebilir.”⁴⁵

* Bir kişi yükümlü olduğu kanaatiyle oruca başlasa da aslında öyle olmadığı ortaya çıksa, devam etmesi faziletli olmakla birlikte başladığı orucunu bozması caiz olup kazası gerekmez. Züfer’e göre ise (nafilerde olduğu gibi) başladığı oruca devam etmesi gerekir, orucu bozması durumunda kaza etmekle yükümlü olur. Hac konusunda ise her durumda kişinin başladığı hac ibadetini tamamlaması gerekir. Bu iki farklı hükmün gerekçesi şöyle ifade edilmektedir:

“Namaz ve oruç konusunda bu tür yanılmalar (zan) nadir değildir, hacda ise nadirdir. Dolayısıyla oruç konusunda kazayı gerekli görmek insanlar için zorluk meydana getirir. Çünkü burada yanılma sıklıkla meydana gelir. Hac konusunda ise sıklıkla böyle bir yanılma söz konusu olmadığı için kişiyi başladığı hac ibadetini her durumda tamamlamak ile yükümlü tutmak zorluk oluşturmaz.”⁴⁶

4. Genel Değerlendirme

Yukarıda Hanefî fürû fıkıh metinlerinden nakledilen pek çok pasajda Hanefî fıkhında sıklıkla meydana gelen olaylarda zorluğun defî ilkesi doğrultusunda kolaylık hükümlerinin tespit edildiği görülmektedir. Kanaatimizce burada ilk dikkat çeken ayırım şudur. Hükmü nasla belirlenmiş olan bazı meselelere dair gâlib-harac ilişkisi bağlamında bir izah ve gerekçelendirme yapılmaktadır.⁴⁷ Mesela hükmü nasla belirlenmiş olan “çocuğun ibadet yükümlülüğü, hayız vaktinde eda edilmeyen namaz ve orucun kazası” gibi meselelerde ilgili hüküm gâlib-harac kavram çifti ile izah edilmektedir.⁴⁸ Hakkında nas bulunmayan icthâdî bazı meselelerde ise Hanefî imâmalarının naslarda mündemiç olan bu muhtevadan ilham alarak fikhî hükümleri belirledikleri ifade edilmektedir. Mesela hakkında nas bulunmayan “baygınlık durumunda ibadet yükümlülüğü, ikrah hâlinde orucun kazası” gibi pek çok meselede ilgili hükümler aynı bakış açısıyla olayın sıklıkla meydana gelip gelmemesi dolayısıyla zorluğun defî ilkesi bağlamında izah edilmektedir. Namaz esnasında kişinin kastı olmaksızın abdestinin bozulması durumunda abdest alıp namazına kaldığı yerden devam edip edememesi meselesine dair zikredilen hadiste kişinin istifra etmesi ve burnunun kanaması örneği zikredilmiştir. Hanefî imâmları tarafından bu meseledeki ilgili olayların

⁴⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, 2/221.

⁴⁶ Semerkandî, *Tühfetü'l-fukahâ*, 1/352.

⁴⁷ Örnek olarak “فعلنا أن الشرع اعتبر هذا العارض بسبب أنه لا يمتد غالبا عدما إذ لا حرج في ثبوت الوجوب معه” ifadesi için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/372.

⁴⁸ Örnek olarak “ولا نؤمر بقضاء الصلاة) للخرج في قضائها لتكرار الحيض كل شهر غالبا بخلاف الصوم” ifadesi için bk. Tahtâvî, *Hâşiye alâ Merâkı'l-felâh*, 147.

sadece kişinin kastı olmaksızın meydana gelen abdest bozucu durumlar olarak değil aynı zamanda sıklıkla meydana gelen durumlar olarak yorumlandığı ve bunların gâlib-harac ilişkisi çerçevesinde okunduğu görülmektedir.⁴⁹ Haneî fakihleri hükmü nasla belirlenen bazı meselelerde bu yaklaşımla uyumlu olmayan hükümlerle karşılaşılması durumunda nassa tâbi olunacağını da ifade etmektedir.⁵⁰ Yine Haneî fıkıh doktrininde nadiren meydana gelen bazı olayların istisnai olarak mükellefler için bir mazeret olarak kabul edildiği de vâkidir.⁵¹

Haneî fıkıhında sıklıkla meydana gelen bazı olaylarda zorluğun defi ilkesi doğrultusunda tespit edilen kolaylık hükmü kıyas-istihsan kavram çifti ile izah edilmektedir. Mesela yukarıda orucu bozan-bozmayan durumlara dair *Tühfetü'l-fukahâ* isimli eserden yapılan iktibasta kişinin boğazından içeri bir şey girmesi durumunda kıyasa göre orucunun bozulması gerekirken kişinin kastı olmadığı hâlde boğazından içeri bir şey girmesi tartışmasında sıklıkla meydana gelen türden bir olay olması durumunda istihsanen orucunun bozulmayacağı ifade edilmektedir. Namazda iken abdesti bozulduğu hâlde abdest alıp namazına devam edebileceği durumlarda da istihsan yaklaşımı söz konusudur. Mestteki az yırtığın meshe mâni olmaması hükmü de aynı yaklaşımla istihsan gereği olarak izah edilmektedir. Gâlib-harac ilişkisi bağlamındaki diğer meselelerde de açıkça ifade edilmese de genelde istihsan mantığının işletildiği görülmektedir. Mesela sıklıkla meydana gelen unutmaların mazeret kabul edilmesi kıyas karşısında istihsan yaklaşımının bir sonucudur.⁵²

Kişinin iradesi olmaksızın başına gelen bazı olaylarda ilk bakışta mükelleflerin mazur kabul edilmesinin makul olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Haneî fıkıhında bu tür durumlar tekil olarak değerlendirilip mükellefleri ibadetlerin edası veya kazası ile yükümlü tutmanın ibadet alanındaki ihtiyat yaklaşımı ile uyumlu olacağı kanaati benimsenmiştir. Bu yaklaşım nadiren meydana gelen olayların ibadetler alanında mazeret oluşturmadığına işaret etmek üzere “Nadir gerçekleşen olaylarda zorluk meydana gelmez.” şeklinde belirtilmiştir. Mesela orucun bozulup bozulmaması tartışmasında “kaçınılması mümkün olmayan” bazı durumlarda kişinin kaza ile yükümlü olması ibadet alanındaki ihtiyat

⁴⁹ Diğer bir örnek olarak hac yükümlülüğü için azık ve binek şartlarının yine fitre yükümlülüğü için de nisap miktarı mal varlığına sahip olmanın aynı şekilde gâlib-harac ilişkisi bağlamında gerekçelendirilmesi hakkında bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/313.

⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/373; Gâlibe itibar ilkesinin ancak bir delil ile çatışmadığı durumda işlevsel olabileceği hakkında bk. Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni'l-hakâyık* (Mektebetü İmdâdiyye, ts.), 2/49.

⁵¹ Bazı örnekler için bk. Kudûrî, et-Tecrîd, 1/258.

⁵² Haneî fıkıhında zorluğun defi ilkesinin istihsan uygulamaları ile gerçekleştirilmek istenen şerî gayelerden biri olduğu hakkında bk. Elif Çalışır, “Haneî Hukukçuların Nazarında Makâsîdü's-Şerîanın Gerçekleşme Yollarından Biri Olarak İstihsân”, *Dergiabant* 12/1 (2024), 305-307.

yaklaşımı çerçevesinde izah edilmektedir. Nitekim bu tür durumlar sıklıkla meydana gelmediği için mükelleflere bir zorluk oluşturmayacağı gerekçesi ile ihtiyaten kıyas esas alınarak kaza yükümlülüğü sabit kabul edilmiştir.

Gâlib-harac kavram çifti çerçevesinde yapılan izahlar ile ferî meselelerdeki tutarlılığın savunulması mümkün olmaktadır. İlk bakışta kişinin bir kastı veya kusuru olmaması bakımından mahiyet itibariyle birbirine benzeyen olaylardaki çelişkili gibi gözükken hüküm farklılığına yönelecek bir itiraz, ilgili olayın sıklıkla meydana gelip gelmemesi ayrımı ile savuşturulabilmektedir. Buna göre sıklıkla meydana gelen bir olay karşısında kolaylık hükmü, sıklıkla meydana gelmeyen bir olayda ise ihtiyat hükmü esas kabul edilmektedir. Buna göre “Filan meselede niçin kişi ibadet ile yükümlü olmadı da filanca meselede yükümlü oldu? Filan meselede niçin kişinin orucu bozulmadı da filanca meselede bozuldu? Filan meselede niçin kişinin namazına kaldığı yerden devam etmesi mümkün oldu da filanca meselede mümkün olmadı? Filan meselede unutma niçin mazeret oldu da filanca meselede olmadı?” gibi muhtemel soru ve itirazlar ilgili olayın sıklıkla meydana gelmesi dolayısıyla mükelleflerin mazur kabul edilip zorluğun defi ilkesi gereğince kolaylık hükmünün verildiği veya ilgili olayın nadiren meydana gelmesi dolayısıyla mükellefler için bir zorluk oluşturmayacağı gerekçesi ile ihtiyat hükmünün verildiğine dair açıklamalar ile cevaplanmış olmaktadır.

Bu makalenin araştırma sahası ibadetler alanıyla sınırlı olmakla birlikte muamelat alanıyla ilgili de fikir vermesi için şu örnek zikredilebilir. Hanefî fıkhında muamelat alanında insanların haberlerine itimat edilebilmesi için haberi veren kişide sadece temyiz şartı aranır. Bu hükmün gerekçesi olarak insanların günlük ilişkilerinde sıklıkla beyanlara ve dış görünümlere itimat ederek hukuki işlemler yaptıkları, bu alanda mesela adaletin şart koşulması durumunda bunun insanlar için bir zorluk meydana getireceği ifade edilmektedir.⁵³

Sonuç

Hanefî fıkhında genel bir ifade ile hükmün gâlibe göre belirleneceğine dair güçlü bir ilkesel yaklaşım benimsenmiştir. Bununla birlikte yukarıda görüldüğü üzere literatürde gâlib kavramının pek çok farklı manada kullanımı söz konusudur. Bu araştırma esnasında yapılan okuma neticesinde gâlib şemsiyesi altındaki farklı manaların hususi bağlamda özel incelemeye tabi tutulmasının Hanefî fıkıh düşüncesine dair yapılan okumalarda faydalı bazı

⁵³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 7/194; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyık*, 1/341.

çıkarımlar yapılmasına imkân tanıyacağı kanaati oluşmuştur. Bu çalışmada zorluğun defi ilkesi ile irtibatlı olmak üzere gâlib kavramının “bir olayın sıklıkla meydana gelmesi” manasındaki kullanımına odaklanılmıştır. Hanefî fıkıh literatüründe aynı manayı kastetmek üzere “âdet, zâhir, kesret, tekrar ve mutad” gibi bazı kelimeler ve türevlerinin de zaman zaman kullanıldığı tespit edilmiş, bu tür ifadelerin de “gâlib kavramı” kapsamında ifade edilmesinin uygun olduğu görülmüştür.

Hanefî fakihleri, bir olayın sıklıkla meydana gelmesi dolayısıyla ilgili bir meselede kaza yükümlülüğü, ibadetin geçersizliği vb. mükelleflerin aleyhine hüküm verilmesi durumunda bunun mükellefler için zorluk meydana getireceği kanaatindedir. Bu durum bu çalışmada “gâlib-harac ilişkisi” olarak tarif edilmiştir. Hükümü nasla belirlenmiş olan bazı meselelerde ilgili olayın sıklıkla meydana gelmesi dolayısıyla kolaylık hükmünün verilmiş olduğu tespitinden ilham alan Hanefî imâmlarının hakkında nas bulunmayan meselelerde de benzer bir fikhî akıl yürütmeyi gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Aynı yaklaşım diğer taraftan nadiren meydana gelen olaylarda kolaylık ilkesinin işletilmesine ihtiyaç olmadığı şeklinde de tezahür etmektedir. Bir olayın sıklıkla meydana gelmesi dolayısıyla kolaylık hükümlerinin işletilmesi genelde istihsan yöntemiyle izah edilmektedir. Buna göre kıyas gereği kişinin ibadetle yükümlü olması veya ibadetinin geçersiz olması gibi hükümlerin zorluk meydana getireceği dolayısıyla istihsan gereği mükellef lehine olan hükümler benimsenmiştir. Nadiren meydana gelen olaylarda da kişinin mazur görülmesi ihtimali gündeme gelmekle birlikte ilgili olayın sıklıkla meydana gelmemesi dolayısıyla mükellef aleyhine verilecek hükmün zorluk oluşturmayacağı gerekçesi ile kolaylık ilkesi ve mazeret düşüncesi karşısında ihtiyat yaklaşımı benimsenmiştir. Dolayısıyla bir tarafta kıyas-adem-i harac-ihtiyat diğer tarafta ise istihsan-harac-mazeret kavram grubu yer almaktadır.

Mezheplerin fıkıh tarihi boyunca gerek nasları anlama metotları bakımından gerekse fıkıhın tüm alanlarında belirledikleri hükümler bütünü bakımından tutarlılık iddiasında buldukları malumdur. Farklı mezheplere müntesip fakihlerin karşılıklı itiraz ve savunuları, önemli ölçüde tutarsızlık eleştirisi ile tutarlılık savunusu çerçevesinde seyretmiştir. Bu makalede araştırma konusu yapılan meselelerde bunun bir örneğini görmek mümkündür. Hanefî fakihleri Mâlikî ve Şâfiî muarızlarının eleştirileri karşısında, mükellefin kastı ve kusuru olmaması bakımından mahiyet itibarıyla benzer bazı meselelerde ilk bakışta çelişkili gibi görünen farklı hükümlerin gâlib-harac ilişkisi çerçevesinde yapılan izahlarla aslında tutarlı bir bütün teşkil ettiğini göstermeye çalışmışlardır.

Hanefî fıkıh düşüncesindeki gâlib-harac ilişkisine dair izah etmeye çalıştığımız bu yaklaşım pek çok meselede Hanefî doktrininin diğer mezheplerden ayrışmasını temin eden temel prensiplerden birini ifade etmektedir. İbadetler sahasındaki farklı örneklerde bu durum müşahede edilmektedir. Mezhep içi ihtilafı bazı meselelerde ise Hanefî fakihlerinin, ilgili olayın sıklıkla meydana gelen türden olup olmadığı yönündeki farklı kanaatlerine göre farklı görüşleri benimsedikleri görülmektedir.

Bir olayın sıklıkla meydana gelmesi ile mükellefler için zorluğun ortadan kaldırılması ilkesi arasındaki ilişki güncelliğini koruyan bir muhtevayı ifade eder. İbadet alanındaki güncel bazı fıkıh problemlerinin çözümünde Hanefî fıkhında benimsenen bu yaklaşımdan istifade edilmesi mümkün olabilir. Bu çalışmada tahlil edilmeye çalışılan gâlib-harac ilişkisine dair mevcut yaklaşımın Hanefî fıkhı muamelat alanındaki yerinin belirlenmesi de bu sahada yapılacak araştırmalar ile daha hususi tespitlere imkân tanıyacaktır.

Kaynakça / References

- Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Fethu bâbi'l-inâye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Attâsî, Muhammed Tâhir. *Şerhu'l-Mecelle*. Dimeşk: Matbaatü Hıms, 1930.
- Aydın, Ahmet. “İtibar Gâlib-i Şâyiadır, Nadire Değildir’ İlkesinin Ebû Hanîfe’nin Suç-Ceza Teorisine Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 275-297.
- Bâbertî, Ekmeleddin. *el-Inâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Burhâneddin. *el-Muhîtu'l-burhânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Çalışır, Elif. “Haneî Hukukçuların Nazarında Makâsîdü’ş-Şerîanın Gerçekleşme Yollarından Biri Olarak İstihsân”. *Dergiabant* 12/1 (2024), 300-312.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İllet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Haddâd. *el-Ceheretü'n-neyyire*. 2 Cilt. Mektebe-i Hakkâniyye, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed. 13 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Zekerîya Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kâsânî, Alâüddîn. *Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kudûrî, Ebu'l-Huseyn. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Mergînânî, Burhâneddin. *el-Hidâye (şerhi ile birlikte)*. thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Meydânî, Abdülganî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. thk. Sâid Bekdâş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014.
- Özkan, Mehmet. “Haneîlerin ‘Gâlib’ Kavramına Yüklediği Anlamlar ve Bunların Fikhî Hükme Etkisi”. *İslam ve Yorum II Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Reysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü't-takrîb ve't-tağlîb ve tatbîkâtuhâ fi'l-ulûmi's-siyâsiyye*. Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2010.
- Semerkindî, Alâeddin. *Tühfetü'l-fukahâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Şahin, Süleyman. *Fıkıh Usulünde Şart Nazariyesi (Akitler Örneği)*. Konya: Kitap Dünyası, 2023.
- Şelebî. *Hâşiyetü Tebyîni'l-hakâyık*. 6 Cilt. Mektebetü İmdâdiyye, ts.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyeye alâ Merâkî'l-felâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Zeyla'î, Ebû Muhammed. *Tebyînu'l-hakâyık*. 6 Cilt. Mektebetü İmdâdiyye, ts.